

RECENZJE, OMÓWIENIA, SPRAWOZDANIA, KOMUNIKATY

Ewa Masłowska
Instytut Slawistyki PAN, Warszawa
e-mail: ejmaslowska@gmail.com

Dorota Filar: *Narracyjne aspekty językowego obrazu świata. Interpretacja marzenia we współczesnej polszczyźnie*. UMCS. Lublin 2013, ss. 224

Książka autorstwa Doroty Filar pt. *Narracyjne aspekty językowego obrazu świata. Interpretacja marzenia we współczesnej polszczyźnie*, wydana w Lublinie w 2013 r. nakładem Wydawnictwa UMCS, jest publikacją dla lingwistyki kulturowej ważną, gdyż zaproponowana przez autorkę koncepcja, nawiązująca do metod stosowanych z powodzeniem w innych dziedzinach humanistyki, wnosi nowe spojrzenie do badań nad językową interpretacją rzeczywistości. Autorka wychodzi z założenia, iż język narodowy to świadectwo całościowego, wypracowanego przez pokolenia językowo-kulturowego obrazu świata, który „interpretowany w języku, tworzy nie tyle statyczny, „obraz umysłowy”, ile – dynamiczną i spójną „opowieść” o tym, jak „toczą się sprawy” w nas i wokół nas” (Filar 2013: 11). Badaczka uznaje więc, że narracyjność w wielu aspektach odpowiada naturalnej, antropocentrycznej perspektywie konceptualnej wpisanej w język.

Od czasu ukazania się recenzowanej publikacji narracyjna koncepcja opisu semantycznego Doroty Filar z powodzeniem znalazła zastosowanie w opisie wielu aspektów językowej interpretacji świata, poczynając od złożonych fenomenów budujących fundamenty tożsamości istoty ludzkiej (jak dusza – Bagińska 2016; Filar 2016 i 2018a) czy tożsamości narodowej, kulturowej (jak historia – Filar 2018b), poprzez akty językowej komunikacji (tj. obietnica – Słowik 2018), zjawiska natury (tj. liść – Filar 2014a, *deszcz* – Filar 2015b), także w ujęciu porównawczym (*rain* – Filar 2017, *storm* – Filar 2016b), do artefaktów (np. pieniądz – Filar 2015a i 2016a). Koncepcja była też przedmiotem dyskusji na konferencjach ogólnopolskich i międzynarodowych (w Polsce i za granicą), została włączona do refleksji etnolingwistów polskich (por. np.: Niebrzegowska-Bartmińska 2017; Masłowska 2017, 2018) i wspomniana w badaniach translatorycznych (Gicala 2018). Można więc, z perspek-

tywy kilku lat (które upłynęły od daty publikacji recenzowanej monografii) stwierdzić, że książka weszła do obiegu naukowego, a zaproponowana metoda analizy nosi znamiona koncepcji uniwersalnej, pozwalającej uchwycić istotne treści językowego obrazu świata, do wykorzystania nie tylko przez lingwistów polskich, ale również i przez badaczy innych języków.

Uwzględnienie w analizie językoznawczej wyników współczesnych badań interdyscyplinarnych nad kognitywnymi zdolnościami ludzkiego umysłu pozwoliło autorce na włączenie kategorii narracji do teorii językowego obrazu świata, znacznie rozszerzając zakres badań w tej dziedzinie. Adaptacja założeń teoretycznych i metodologii narratywizmu do analizy semantycznej wprowadza nową koncepcję języka naturalnego jako wielkiej opowieści o świecie, w której na poziomie leksyki, semantyki i tekstu zawarta jest zbiorowa wiedza danej społeczności, jej system wartości, usytuowane w intersubiektywnej przestrzeni językowo-kulturowej.

Dwudzielna konstrukcja pracy, na którą składają się części teoretyczna i analityczna, pozwala na prześledzenie toku rozważań autorki od przyjętych przez nią założeń metodycznych i stawianych tez aż po analizę wybranego fragmentu rzeczywistości (marzenia), która ukazuje sposób, w jaki narzędzia narratywistyki zostały zastosowane do opisu oraz jakie rezultaty dzięki temu udało się osiągnąć.

Teoretyczne rozważania nad problematyką językowej konceptualizacji świata, poświęcone są fundamentalnym dla współczesnej semantyki zagadnieniom semazjologiczno-onomazjologicznym. Niemniej autorka przedstawia je jako kontynuację badań wcześniejszych, poczynając od XIX w., a kończąc na współczesnych ujęciach kognitywnych, wykraczających poza granice lingwistyki. Dorota Filar przyjęła badawczą perspektywę onomazjologiczną jako najbardziej odpowiednią do transpozycji procedur poznawczych, konceptualnych – na sferę znaczenia.

W poszukiwaniu modelu, który mógłby stanowić podstawę analizy języka w relacji do pojęć, autorka dokonała usystematyzowanego przeglądu rozwoju teorii schematów, stosowanych w lingwistyce. Biorąc pod uwagę różnice metodologiczne oraz panujący w tej dziedzinie chaos terminologiczny, dokonana przez Dorotę Filar udana próba klasyfikacji pojęciowej pozwala czytelnikowi śledzić rozwój podstawowych lingwistycznych (Fillmora, Taylora, Lakoffa) i pozalingwistycznych (Trzebińskiego) tendencji badawczych, jak też podążać za tokiem rozumowania autorki, prowadzącego do przyjęcia otwartej formuły definicji znaczenia oraz wyboru kryterium organizującego opis, opartego na relacji między stabilnymi (trwałymi) i dynamicznymi (nietrwałymi, aktualizowanymi lub doraźnymi) elementami schematu.

Fundamentalny dla rozważań teoretycznych jest rozdział poświęcony narracji, w którym Dorota Filar przedstawia i uzasadnia najważniejszą tezę swej pracy: przyjęcie koncepcji języka naturalnego jako „wielkiej narracji”, która – analogicznie do innych zbiorowych kulturotwórczych narracji – jest nośnikiem znaczeń najbardziej istotnych z punktu widzenia egzystencji człowieka – sądów o świecie i systemie wartości. Język postrzegany jest przez autorkę „jako obrazowa opowieść o tym, jak interpretujemy rzeczywistość i jak „toczą się” rzeczy w świecie w intersubiektywnej przestrzeni kultury”. Wielka językowo-kulturowa narracja stanowi klucz do mikronarracji (leksykalnych) oraz „małych” tekstowych narracji, tworzonych przez indywidualne podmioty.

Przytaczane przez autorkę wyniki badań interdyscyplinarnych, wskazujące na narrację jako podstawowe dla człowieka narzędzie komunikacyjno-poznawcze, stanowiły mocne podstawy dla przyjęcia tezy, że dla człowieka jako istoty mówiącej narracja stanowi najbardziej naturalną formę ujmowania i postrzegania świata, a tym samym powinno znaleźć zastosowanie w badaniach nad JOS-em.

Uzasadnienie dla przyjętej tezy autorka oparła na rzetelnej analizie sposobu definiowania pojęć narracji, począwszy od koncepcji bajki magicznej po najnowsze publikacje z różnych dziedzin humanistyki. Inspiracją dla lingwistycznej adaptacji narratywistyki okazała się koncepcja schematów narracyjnych J. Trzebińskiego (Trzebiński 1981, 1992, 2002, 2008) ze względu na wyraźne analogie w stosunku do schematów zdarzeń stosowanych w językoznawstwie, opartych na podobnych parametrach. Narracyjny model Trzebińskiego ujmujący fenomeny jako wynik relacji temporalnych, przestrzennych i kauzatywnych, w pewien sposób koresponduje z teorią skryptów Ch. Taylora (2001), koncepcją scenariusza G. Lakoffa (2011), czy koncepcją scen Ch. J. Fillmora (1985). Koncepcja schematu narracyjnego skoncentrowanego na bohaterze działającym zgodnie z założonymi intencjami, celem, wartościami tworzy logicznie uporządkowany przyczynowo-skutkowy ciąg zdarzeń. Adaptacja narracyjnego modelu „bohatera” do potrzeb analizy semantycznej w językowym obrazie świata znajduje pełne uzasadnienie, gdyż odpowiada naturalnej, antropocentrycznej perspektywie języka, opartej na analogicznych kategoriach (intencji, skutków, wartości). Ponadto podmiotowa interpretacja świata w ujęciu narracyjnym jest też ciekawą propozycją systematyzacji tzw. źródeł przyjętych (sądów, opinii, zachowań, obrzędów, etc.), które w opisie JOS stanowią istotne treści. Choć pojęcie podmiotowej interpretacji świata funkcjonuje w badaniach lingwistycznych od dawna, podobnie jak narracyjny model opisu (narracyjny aspekt definicji kognitywnej J. Bartmińskiego 2014), jednakże adaptowany przez Dorotę Filar schemat narracyjny otwiera nowy sposób postrzegania języka jako „wielkiej narracji”

o świecie – postrzeganym, doświadczanym i wartościowanym przez człowieka należącego do określonego kręgu kulturowego. Jak określa to sama autorka, „wielka narracja” jest „wspólnotowo negocjowanym”, intersubiektywnym, społecznie i kulturowo uzgodnionym sposobem widzenia świata, interpretowania ludzkiego postępowania, kategoryzowania, definiowania i wartościowania.

Dorota Filar w części pierwszej ujawniła sposób, w jaki zbudowała swój warsztat badawczy, przedstawiając go jako kontynuację dotychczasowych osiągnięć lingwistyki konceptualnej. Transpozycję teorii narracji na grunt lingwistyki przeprowadziła bardzo starannie, poszukując nawiązań – pojęciowych, terminologicznych i metodycznych – do nurtu badań nad językiem związanych z teorią poznania. Dzięki temu udało jej się osadzić narratystykę w kontekście teorii językoznawczych w formie rozszerzenia perspektywy badawczej, zgodnej z antropocentrycznym sposobem postrzegania świata przez człowieka jako podmiotu interpretującego.

Druga – analityczna część monografii – poświęcona jest rekonstrukcji konceptualizacji *marzenia* w polszczyźnie ogólnej oraz w tekstach artystycznych.

Marzenie dotyka tej szczególnej sfery doświadczenia, w której cielesność przenika się z duchowością. *Marzenia* jako wytwór umysłu (wyobraźni, woli, myśli), a więc i duszy, zlokalizowane są w ciele: w głowie i w sercu, a ich istnienie ujawnia wyraz oczu (rozmarzone oczy), twarzy (radosna), a także sposób zachowania bohatera (snuć się, mieć głowę w chmurach) i wybór postaw – bądź racjonalnej (trzymać się ziemi), bądź irracjonalnej (bujać w obłokach).

Droga ku poznaniu tej sfery prowadzi od analizy semantycznej *marzenia* w językowej konwencji (etymologii, leksyce z uwzględnieniem synonimów, w związkach frazeologicznych, oraz rodzinie wyrazów) i wyodrębnienia ramy pojęciowej oraz skonstruowania uniwersalnego schematu narracyjnego poprzez przedstawienie narracji tekstowych, aż po analizy ujawniające bohatera językowych narracji o marzeniu.

Pierwszy etap opisu (na bazie konwencji językowej) pozwolił na zbudowanie formy opowieści, obejmującej narracyjne aspekty językowego obrazu MARZENIA (*marzyć* 1. 'wyobrażać sobie, fantazjować', 2. 'pragnąć, dążyć do', 3. 'tęsknić', 'odtwarzać z pamięci', 4. 'śnić, roić we śnie'), z którego rozwinęły się cztery ścieżki językowej narracji.

Analizy leksykalne i tekstowe ostatniego etapu opisu pozwoliły badaczce wyłonić narracyjną charakterystykę „człowieka, który marzy” – zbudowaną w formie opowieści, składającej się z sądów, przekonań na temat bohatera. Narracyjne ujęcie małych form kreacyjnych stworzyło dynamiczną strukturę spójnie połączonych wątków w ramach „wielkiej opowieści” o *marzeniu*.

Wprowadzenie kategorii narracji pozwoliło na odtworzenie językowego obrazu pojęcia w kategoriach podmiotu (prototypowego bohatera: poety, człowieka młodego lub zakochanego), samej natury zjawiska – jako produktu umysłu i ducha, ulokowanego w ciele i cielesnie ujawniającego swoje istnienie, a tym samym siły motywującej działania (realne, praktyczne dążenie do celu, lub nierealne mrzonki, ograniczone do niezaspokojonych pragnień), przyjęcia odpowiedniej postawy (pragmatycznej – „daltonistów marzeń” lub irracjonalnej – prototypowych marzycieli).

Obszerna analiza autorskich „małych narracji”, przeprowadzona na fragmentach utworów kilkudziesięciu współczesnych pisarzy, doprowadziła do odczytania w nich elementów „wielkiej narracji”, a tym samym ukazania spójności pojęciowej interpretacji, zbudowanej na narracyjnym schemacie MARZENIA.

Wprowadzając narrację do analizy semantycznej, Dorota Filar w pełni ukazała jej integrujący charakter. Dzięki zastosowaniu formy quasi-opowiadania różne dziedziny ludzkiej wiedzy o świecie, wyrażone w języku, zyskują spójność w językowym opisie obrazu świata, co udokumentowała biorąc pod obserwację mały jego fragment. Istotnym narzędziem do opisu JOS jest zaproponowany przez autorkę nowy model definicji otwartej – ujmujący znaczenie w dynamiczną formę narracyjną z właściwym jej potencjałem kreatywnym. Wyodrębnienie bohatera i odwołanie się do naturalnej formy opowiadania o świecie z „ludzkiej perspektywy” – zakłada zmienność punktów widzenia, zależnie od intencji, celu, wartości, itp., a tym samym możliwość rozwoju nowych ścieżek językowych narracji i nieograniczone pole konceptualizacji.

Za istotną wartość pracy – poza wymienionymi już wyżej atutami – uważam sam sposób prowadzenia „narracji” przez autorkę książki. Zapoznanie czytelnika z narzędziami, których używa później w analizie, pozwala czytelnikowi śledzić, jak z gąszczy faktów językowych, „przyjęzycznych”, kontekstów i konotacji wyłaniają się z wolna uporządkowane ścieżki, schematy, działania, dające się stopniowo ująć w opowieść o świecie.

Z metodycznego punktu widzenia bardzo wartościowe jest ukazanie relacji między językiem konwencji a językową kreacją artystyczną. Dopiero połączenie obu źródeł daje koherentny całościowy językowy obraz *marzenia*, złożony z wzajemnie motywujących się elementów.

Niezaprzeczalną wartością tej bardzo bogatej w treść monografii jest rzadko spotykana zdolność łączenia dwu perspektyw – analitycznej i syntetycznej. Dokonując przeglądu dotychczasowych badań, często z różnych dziedzin, Dorota Filar systematyzuje prezentowaną wiedzę, łączy zbliżone tezy w jedną syntetyczną całość, a także stawia śmiało tezy własne, rozstrzy-

gając niedopowiedziane kwestie związane np. z językiem i kulturą, które w jej analizach stanowią nierozzerwalną całość.

Monografia zatytułowana *Narracyjne aspekty językowego obrazu świata* nosi znamiona propozycji badawczej, jednakże jej treść można uznać za rewolucyjną, gdyż wnosi zupełnie nowe spojrzenie na język, a w konsekwencji zmodyfikowaną koncepcję JOS, a także inny sposób rozumienia pojęć jako zorganizowanych sądów w postaci „tekstu” (a tym samym swoistej narracji). Monografia stanowi kompendium wiedzy, która służyć może badaczom różnych dziedzin jako źródło wiedzy i inspiracji badawczych, a także studentom humanistyki. Czytelnik otrzymuje nowe narzędzia służące do opisu językowego obrazu świata oraz języka artystycznego, a także gotowe wzorce analizy semantycznej zarówno dla jednostek języka, jak i do interpretacji tekstu artystycznego.

Literatura

- Bagińska L.: *Językowy obraz duszy w ekfrazach z przełomu XIX i XX wieku na podstawie wybranych wierszy Zofii Gordziakowskiej*, „Adeptus. Pismo Humanistów”, <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/adeptus/article/view/a.2016.007>.
- Bartmiński J. (2014): *Narracyjny aspekt definicji kognitywnej*. [W:] *Narracyjność języka i kultury*. Red. D. Filar, D. Piekarczyk. Lublin, s. 99–116.
- Fillmore Ch. (1985): *Frames and the semantics of understanding*. „Quaderni di semantica”. Vol. VI, nr 2, December, s. 222–254.
- Filar D. (2013): *Narracyjne aspekty językowego obrazu świata. Interpretacja marzenia we współczesnej polszczyźnie*. Lublin.
- Filar D. (2014a): *Teoria narracyjności w semantyce: „wielkie” i „małe” narracje językowe a językowy obraz świata*. [W:] *W kręgu zagadnień semantyki i stylistyki tekstu*. Red. A. Piasecka, I. Blumental. Łódź, s. 35–46.
- Filar D. (2014b): *Językowo-kulturowy obraz pieniądza we współczesnej polszczyźnie*. [W:] D. Filar i in. (monografia współautorska) *Od muszli do bitmonety. Oblicza pieniądza i systemów walutowych*. Warszawa 2014, http://texterbooks.com/Product.do?code=Od_muszli_po_bitmonety__Oblicza_pieniadza__Monografie_wieloautorskie_6970
- Filar D. (2015a): „*Historie za słowami*”: *teoria narracyjności w semantyce*. [W:] *Interpretácie sveta v jazyku*. Red. P. Káša, R. Tokarski, M. Vojteková. Prešov, s. 21–43.
- Filar D. (2015b): *Język jako wielka narracja: teoria narracyjności w semantyce*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” LXXI, s. 9–26.
- Filar D. (2016a): *Językowa narracja o skąpstwie i chciwości we współczesnej polszczyźnie*. [W:] *Dialogul slavistilor la începutul secolului al. XXI-lea*. Ed. K. Balázs, I. Herbil. Facultatea de Litere. Universitatea Babeş-Bolyai Cluj-Napoca. Romania, s. 149–163.
- Filar D. (2016b): „*The Human Being in the Storm*”. *Language as Grand Narrative*. Referat wygłoszony podczas “The First International Conference of Cultural Linguistics”. Monash University w Prato (Włochy).
- Filar D. (2016c): *Doświadczenie duszy – doświadczenie ciała. O dwóch znaczeniach leksemu dusza w polszczyźnie*. [W:] *Antropologiczne wizerunki duszy w perspektywie międzykulturowej*. T. I: *Dusza w oczach świata*. Red. E. Masłowska, D. Pazio-Wlazłowska. Warszawa, s. 155–178.

- Filar D. (2017): *Narrativity as a Semantic Category*. [W:] *Events and Narratives in Language*. Red. J. Badio. Wydawnictwo Peter Lang, s. 117–128.
- Filar D. (2018a): „*Metafizyka*” i „*psychologia*” – dwie narracje o duszy i ciele (analiza lingwistyczno-kulturowa). [W:] *Antropologiczno-językowe wizerunki duszy w perspektywie międzykulturowej. Dusza w aksjosferze – aksjosfera duszy*. Red. J. Jurewicz, E. Masłowska, D. Pazio-Wlazłowska. Warszawa.
- Filar D. (2018b): *Historia w słowach zaklęta*. Wystąpienie wygłoszone podczas konferencji naukowej „SŁOWO – HISTORIA, słowa – historie” w Białce. Lublin.
- Gicala A. (2018): *Przekładanie obrazu świata. Językowy obraz świata w teorii i praktyce przekładu artystycznego*. Kraków.
- Lakoff G. (2011): *Kobiety, ogień i rzeczy niebezpieczne. Co kategorie mówią nam o umyśle*. Kraków.
- Masłowska E. (2017): *Czego dusza pragnie? Złoto w ludowej kreacji świata na miarę marzeń*. [W:] *Barwy słów. Studia lingwistyczno-kulturowe*. Red. D. Filar i P. Krzyżanowski. Lublin, s. 503–530.
- Masłowska E. (2018): „*Zaprzedać duszę diabłu*”. *Frazeologizmy jako reproduktory mitu, wierzeń oraz ludowego systemu wartości*. Referat wygłoszony w bloku tematycznym „Dusza w sławjanskim folklorze i frazeologii” na XVI Międzynarodowym Kongresie Sławistów w Belgradzie. Belgrad 20–27.08.2018).
- Niebrzegowska-Bartmińska S. (2017): *Czy definicja kognitywna jest definicją otwartą?* [W:] *Barwy słów. Studia lingwistyczno-kulturowe*. Red. D. Filar i P. Krzyżanowski. Lublin, s. 549–572.
- Słowik M. (2018): *Językowo-kulturowy kontekst obietnicy wyborczej*. [W:] *Kultura – tradycja – kontynuacja*. Red. J. Szadura, D. Gocół. Lublin, s. 23–36.
- Taylor J. R. (2001): *Kategoryzacja w języku. Prototypy w teorii językoznawczej*. Przekł. A. Skucińska. Kraków.
- Trzebiński J. (1981): *Twórczość a struktura pojęć*. Warszawa.
- Trzebiński J. (1992): *Narracyjne formy wiedzy potocznej*. Poznań.
- Trzebiński J. (2002): *Narracyjne konstruowanie rzeczywistości*. [W:] *Narracja jako sposób rozumienia świata*. Red. J. Trzebiński. Gdańsk, s. 16–42.
- Trzebiński J. (2008): *Problematyka narracji we współczesnej psychologii*. [W:] *Narracja. Teoria i praktyka*. Red. B. Janusz, K. Gdowska, B. de Barbaro. Kraków, s. 9–20.